

СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УМОВАХ МІЖДЕРЖАВНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

FREEDOM OF THE BUSINESS ACTIVITY AND SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE BUSINESS DURING INTERSTATE ARMED CONFLICT: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Моїсєєнко Ю.М., к.ю.н.,

докторант кафедри господарського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена визначенню співвідношення між свободою підприємницької діяльності і соціальною відповідальністю бізнесу в умовах міждержавного збройного конфлікту.

Визначається, що зв'язок свободи підприємницької діяльності з соціальною відповідальністю бізнесу особливо яскраво простежується через феномен позитивної (перспективної) юридичної відповідальності, який з одного боку характеризує рівень відповідної свободи, а з іншого – визначає певний юридичний стандарт соціальної відповідальності бізнесу. В умовах мирного часу об'єктивне господарське право характеризується відносно незначним втручанням у підприємницьку діяльність, що втілюється у досить лояльних нормативних моделях поведінки для їх дотримання учасниками майнових господарських відносин, що у такий спосіб створює умови для реалізації у господарстві економічних законів, зокрема попиту і пропозиції, які, своєю чергою впливають на ціноутворення. За таких умов утворюється чи не найбільш сприятливе середовище для реалізації свободи підприємницької діяльності проявом якої виступає у тому числі вільне ціноутворення на майнові блага, які являють собою об'єкти економічного обороту.

Водночас в умовах стресових для економіки коливань, які відбуваються у тому числі під час міждержавного збройного протистояння, дія зазначених економічних законів не змінюється у результаті чого різке підвищення попиту на певні групи товарів у тому числі в умовах ускладненої логістики значно підвищується, що спричиняє додатковий фінансовий тиск на споживачів у формі необхідності несення ними підвищених витрат для отримання відповідних благ.

За таких умов об'єктивне господарське право може виступати інструментом підвищення стандартів соціальної відповідальності бізнесу і у такий спосіб схиляння останнього до більш лояльної до споживачів економічної поведінки. Це може досягатись шляхом посилення позитивної відповідальності бізнесу із запровадженням імперативних правил, що можуть як передбачати обмеження (звуження) свободи підприємницької діяльності, наприклад, у зв'язку з встановленням твердих цін на відповідні товари або формул їх визначення, так і не передбачати обмеження такої свободи (наприклад, шляхом стимулювання зниження ціни шляхом встановлення пільгових ставок оподаткування і ввізного мита для відповідних благ).

Ключові слова: свобода підприємницької діяльності, економічна свобода, соціальна відповідальність, бізнес, держава, збройний конфлікт, позитивна (перспективна) відповідальність.

The article deals with relationship between freedom of business activity and social responsibility of the business during interstate armed conflict.

It is determined that relationship between freedom of business activity and social responsibility of the business can be clearly traced through phenomenon of positive (perspective) juridical responsibility that from the one side characterizes the volume of such a freedom and from the other one – determines the juridical standard of social responsibility of the business. During peacetime the objective economic law to a lesser extent interferes into business activity that embodied in loyal to the business juridical models of behavior of participants of property economic juridical relationships to follow them. That creates condition for realization in economy such laws of economic as supply and demand that in their turn influence price formation. Such circumstances perhaps most favorable for realization of the freedom of the business that is embodied in free price formation on material goods that are the object of economic circulation.

At the same time during stressful fluctuations for economy that can be the result of interstate armed conflict, the effect of the economic laws does not change, so the sharp increase in demand on some goods especial in conditions of damaged logistics imposes on consumers additional financial pressure as necessity to pay increased costs to get appropriate goods.

In such circumstances objective economic law can be the instrument of increasing the standards of social responsibility of business and in such a way to induce business to more loyal economic behavior attitude relatively consumers. Such goal can be achieved by strengthening the positive responsibility of the business with establishment of imperative rules that provide limitation (narrowing) the freedom of business activity for example by setting fixed prices on appropriate goods or establishing formula of their setting or may not provide such limitation (narrowing) (for example when state stimulates decreasing prices by setting preferential tax rates and import duty for appropriate goods).

Key words: freedom of the business activity, economic freedom, social responsibility, business, state, armed conflict, positive (perspective) responsibility.

Постановка проблеми. Широкомасштабний міждержавний збройний конфлікт завжди призводить до змін в економіці обох його учасників й у першу чергу до змін у структурі обороту майнових благ. Адже загрози, які нависають над цивільним населенням, визначають його потреби, що закономірно відображаються на попиті на певні групи товарів. Те саме стосується потреб війська і держави у цілому, що пов'язуються із засобами забезпечення збройного протистояння, а також ресурсами, необхідними для здійснення військових операцій [1, с. 54–55]. З іншого боку, внаслідок руйнувань виробничих об'єктів, розташованих на певних територіях, а також руйнування логістичних зв'язків ускладнюється або виключається можливість задоволення наявних потреб у певних благах, що призводить до необхідності використання альтерна-

тивних логістичних сполучень, що, своєю чергою, впливає на ціну на відповідні блага для кінцевого споживача.

В таких умовах активізується ціла низка економічних і юридичних проблем серед яких проблема соціальної відповідальності бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми свободи підприємницької діяльності, а також соціальної відповідальності бізнесу ставали предметом розгляду таких вчених як І. С. Біла, І. В. Борисов, О. В. Другопольський, Д. В. Задихайло, І. М. Клименко, Є. Г. Книш, А. М. Колосок, С. Я. Король, Н. В. Красман, О. Я. Малиновська, В. С. Мілаш, Д. М. Олійник, Е. В. Пахуча, О. В. Попадюк, Н. О. Ткаченко, Н. М. Червоненко, О. І. Чижин та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні взаємозв'язку між свободою підприємницької діяль-

ності і соціальною відповідальністю бізнесу в умовах міждержавного збройного конфлікту.

Основний матеріал дослідження. На рівні нормативно-правових положень сутність свободи підприємницької діяльності отримала розкриття у статті 43 Господарського кодексу України (далі – ГК України) відповідно до якої підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом [2, ст. 43]. Водночас, урахувавши те, що підприємництво являє собою самостійну, ініціативну, систематичну, здійснювану на власний ризик суб'єктами господарювання (підприємцями) господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (частина перша статті 42 ГК України) [2, ст. 42] свобода підприємницької діяльності характеризує не лише можливість вибору виду підприємницької діяльності, проте також і свободу поведінки у межах такої діяльності, зокрема в частині здійснення виробничого процесу і вступу в економічні зв'язки з партнерами для досягнення відповідної мети. Однак при цьому очевидно, що саме об'єктивне господарське право виступає засобом визначення меж такої свободи.

Своєю чергою соціальна відповідальність бізнесу є досить широким поняттям, оскільки стосується багатогранного і багаторівневого явища [3, с. 66]. У сучасній науковій літературі соціальна відповідальність компанії у загальних рисах визначається як її відповідальність за суспільну корисність своєї діяльності перед усіма людьми та організаціями з якими вона взаємодіє в процесі функціонування та перед суспільством загалом [4, с. 270]. Вчені вивчають відносно багато індикаторів соціальної відповідальності бізнесу, однак майже однотайно вчена спільнота визначає в якості одного з головних – дотримання встановлених законом вимог [4, с. 267; 5, с. 43–44].

У цілому слід зазначити, що феномен соціальної відповідальності має переважно соціальне значення, що підкреслюється у тому числі використаною термінологією. Як відомо, важливими з точки зору прав обставинами об'єктивної реальності є ті, які право безпосередньо охоплює своєю «увагою», тобто ті, що отримують відображення у положеннях у тому числі чинного господарського законодавства України. Ті ж обставини, які такого відображення не отримують, як правило, є індиферентними для об'єктивного права. У цьому отримує втілення прагматика господарсько-правового регулювання суспільних відносин.

У зв'язку з цим феномен соціальної відповідальності бізнесу має, як зазначалося вище, переважно соціальний характер, навіть незважаючи на те, що окремі його прояви оцінюються, зокрема з точки зору дотримання бізнесом вимог положень чинного законодавства України. Право ж оперує іншими термінологічними словосполученнями і для нього характерні інші категорії і феномени, зокрема юридична відповідальність, яка, як прямо слідує з вживаної термінології, має вже юридичне значення. Тому з точки зору все того ж прагматичного юридичного підходу важливим для об'єктивного господарського права є недодержання бізнесом вимог закону, що, своєю чергою, виступає підставою для притягнення його до юридичної відповідальності. І хоча недодержання бізнесом вимог закону є одночасно і соціальною безвідповідальністю і водночас підставою для його притягнення до юридичної відповідальності, ці категорії розмежовуються. Проте з іншого боку це не означає, що феномен соціальної відповідальності бізнесу не може «юридизуватись». Адже, об'єктивне господарське право здатне охоплювати певні обставини правової реальності своїми положеннями включаючи їх таким чином у механізм господарсько-правового регулювання. Крім того, з викладеного вище розуміння соціальної відповідальності бізнесу слідує, що рівень такої відповідальності багато у чому визначається саме положеннями об'єктивного господарського права.

У світлі зазначеного, вважаємо, що кореляцію між соціальною відповідальністю бізнесу і забезпеченою об'єктивним господарським правом свободою підприємницької діяльності можна визначити, зокрема через категорію позитивної (перспективної) відповідальності, яка, на відміну від негативної (ретроспективної) відповідальності, що настає за порушення норм права або актів саморегулювання господарських відносин, являє собою правомірну поведінку, обов'язок дотримуватись заборон, виконувати позитивні зобов'язування, а також слідувати встановленим державою дозволів щодо здійснення суб'єктивних прав [6, с. 131].

Таким чином, встановлюючи на рівні нормативних положень господарського законодавства певне правило поведінки і використовуючи різноманітні правові засоби як-то дозволи, заборони і позитивні зобов'язування, держава з одного боку визначає межі свободи підприємницької діяльності, а з іншого – створює умови для суб'єктів господарського права щодо дотримання такого правила й відповідних меж, що, своєю чергою відповідає позитивній відповідальності відповідного суб'єкта. Водночас у такому слідуванні отримує втілення і соціальна відповідальність бізнесу. Тобто позитивно відповідальний у юридичному сенсі бізнес водночас є бізнесом соціально відповідальним.

Простежити взаємозв'язок свободи підприємницької діяльності, позитивної юридичної відповідальності як способу дотримання меж такої свободи і водночас соціальної відповідальності бізнесу в умовах міждержавного збройного конфлікту можна на конкретних індикаторах, одним з яких виступає встановлення оптимальної ціни на продукцію, товари, послуги відповідно до вимог ринку, що розглядається сучасними вченими в якості одного з проявів такої відповідальності соціальної відповідальності бізнесу [7, с. 129].

Ураховуючи те, що основною і навіть визначальною метою бізнесу виступає отримання доходу, зростання попиту на певні групи майнових благ в умовах міждержавного збройного протистояння, створює підґрунтя для їх задоволення бізнесом, який, своєю чергою, в умовах зростаючого попиту, а тому і підвищення ціни стоїть перед спокусою ситуативного збагачення, яка водночас перебуває у межах свободи підприємницької діяльності. На тлі збройного вторгнення військ Російської Федерації на територію України про відповідну проблему просигналізували декілька цінних індикаторів.

В якості першого виступило зростання цін на паливно-мастильні матеріали, у першу чергу бензини і дизельне паливо в умовах ракетних обстрілів нафтопереробних заводів на території України, а також цін на ємності для їх зберігання. Спричинений дефіцит пального в умовах постійного попиту на нього, а також бажання автовласників заготовити певний «запас» на випадок зниження можливостей постачальників спричинили попит на звичайні ємності для пального (каністри). Як результат, якщо середня ціна на металеву каністру об'ємом 20 л. до моменту ракетних обстрілів нафтопереробних заводів становила еквівалент 31 дол. США, то після їх здійснення вона злетіла до 50 дол. США, а на торговельних Інтернет майданчиках у пік попиту, можна було знайти екземпляри, які вартували еквівалент 100 дол. США. [8].

Відповідного зростання цін після початку ракетних обстрілів енергетичної інфраструктури України зазнали портативні зарядні пристрої (пауербенки), бензинові/дизельні генератори (вартість яких зросла не менше, ніж на 50% в еквіваленті цін у дол. США) [9] та інші засоби автономного електрозабезпечення.

Одним з визначальних факторів для зростання цін виступило зростання попиту. Адже очевидно, що саме воно стимулювало не лише підвищення цін роздрібним продавцем для кінцевого побутового покупця, проте

також і певне збільшення ціни виробником. Це повністю відповідає економічним закономірностям. Адже, як зазначають з цього приводу К. Р. Макконнел та С. Л. Брю, збільшення попиту при інших рівних умовах (пропозиції) породжує ефект підвищення ціни і ефект збільшення кількості [10, с. 73].

Тим не менше, очевидно, що таке значне зростання ціни на тлі інерційності розвитку економіки і наявності певних виробничих запасів ресурсів на момент зростання попиту, багато у чому зумовлюється також і бажанням бізнесу заробити в умовах ситуативного зростання попиту і готовності споживача отримати відповідне благо за підвищеною ціною за відсутності альтернатив.

З цього слідує питання, як саме держава може використовувати право-інструмент регулювання суспільних відносин (правовий засіб) для схилення бізнесу до соціальної відповідальності у відповідних складних умовах і як це відображається на рівні свободи підприємницької діяльності? Практика дій уряду України в конкретних умовах, а також наукові юридичні розробки відповідної проблеми дозволяють виокремити декілька способів.

1. Централізоване регулювання цін. В умовах коли бізнес має можливість і у цілому готовий задовольняти попит на відповідні блага, одним з «найменш затратних» в організаційному і економічному планах для держави способів вирішення піднятої проблеми юридичними засобами виступає централізоване (жорстке) регулювання цін на відповідні блага і, як факультативна міра – підвищення відповідальності за порушення відповідних нормативів. У такий спосіб на підставі розрахунків регулятор встановлює граничну межу кінцевої вартості продукту для його споживача, визначаючи у такий спосіб, «справедливий» рівень прибутку підприємця у конкретних умовах.

Саме такий крок було здійснено українським урядом на паливному ринку. Однак, такий спосіб може бути використаний і у інших сферах.

Безумовною перевагою такого використання правових інструментів для забезпечення соціальної відповідальності бізнесу виступає можливість задоволення потреб відносно широкого кола осіб за рахунок відносної економічної доступності блага у конкретних умовах.

Однак, такий підхід має і важливий недолік. Він полягає у тому, що за таких умов бізнес може отримувати лише відносно мінімальний рівень прибутку в умовах, коли такий прибуток міг би бути більшим. Це, своєю чергою, сприяє зниженню зацікавленості бізнесу у веденні справ у такий спосіб і може змусувати його згортати мережу точок збуту продукції, що спричиняє додаткові проблеми (зниження рівня задоволення попиту в окремих місцевостях, збільшення рівня безробіття тощо).

Крім того, централізоване визначення ціни може не враховувати супутні втрати підприємців під час доставки благ чи обслуговування інфраструктури для їх надання. І навіть якщо запроваджена формула ціноутворення є досить структурованою і ураховує відповідну специфіку, зміна обставини може створити ризики додаткових втрат для підприємця у силу складності перегляду існуючої формули, зокрема у зв'язку з «неоперативністю» державного апарату. Це також негативно впливатиме на рівень зацікавленості підприємства у веденні бізнесу.

При цьому очевидно, що при реалізації такого способу використання державою об'єктивного господарського права відбувається звуження певних аспектів свободи підприємницької діяльності, а саме свободи ціноутворення.

2. Вибіркові юридичні кроки, пов'язані зі зниженням кінцевої ціни блага, що пропонується бізнесом.

В окремих випадках на кінцеву ціну продукту, щодо якого зростає попит, впливає безпосередньо фіскальна політика держави, зокрема оподаткування операцій, пов'язаних з ввезенням на територію держави певних матеріальних благ для їх подальшої реалізації, а також

загальний податковий тиск на бізнес. У зв'язку з цим об'єктові (шляхом звільнення певних груп товарів від мит та акцизів) чи секторальне (зниження податкової ставки чи звільнення від оподаткування підприємств певного сектору економіки) послаблення відповідного навантаження у цілому повинно призвести до зниження кінцевої ціни товару для кінцевого споживача.

В якості альтернативного шляху вступає встановлення дотацій підприємствам, які реалізують відповідну продукцію або надання матеріальної допомоги її споживачам.

Усі зазначені кроки потребують чітких нормативно-правових змін у відповідних законодавчих положеннях, а в окремих випадках – також розробку підзаконних нормативно-правових актів.

У цілому ж позитивною стороною назначених кроків виступає сприяння задоволенню попиту на відповідні блага з боку населення.

Водночас до негативних наслідків аналізованого підходу слід віднести недоотримання бюджетом сум податків та зборів або безпосереднє витрачання бюджетних коштів на відповідні заходи, що в умовах ведення воєнних дій і потреби оснащення війська засобами воєнного призначення, може бути занадто витратним.

Крім того, у випадку розробки підзаконних нормативно-правових актів це вимагатиме певного додаткового часу.

При реалізації такого способу використання державою об'єктивного господарського права свобода підприємницької діяльності не обмежується, однак це досягається у зв'язку з тим, що держава за таких умов «розділяє» соціальну відповідальність бізнесу або навіть у певній мірі несе її замість бізнесу у вигляді акумуляції несприятливих економічних наслідків.

3. Юридичне і економічне забезпечення задоволення попиту силами держави (переймання функцій бізнесу).

В умовах попиту на певні групи товарів під час міждержавного збройного протистояння держава може самостійно взяти на себе обов'язки з його задоволення, що може бути досягнуто в один з декількох способів, які передбачають виробництво чи закупівлю відповідних благ державою з подальшою безоплатною або оплатною передачею населенню.

За таких умов держава фактично перейматиме на себе функції бізнесу в частині задоволення попиту. І якщо безоплатна передача відповідних благ населенню в умовах міждержавного збройного конфлікту може становити критичне навантаження на бюджет, то оплатна реалізація відповідних благ виступає тим раціональним способом, що здатен задовольнити зростаючий попит відносно помірною ціною, що виступає безумовною перевагою відповідного підходу. Адже, у такому разі широкі верстви населення зможуть отримати відповідний продукт за помірну ціну, що повністю знімає проблему соціальної відповідальності бізнесу.

Однак, попри усю привабливість такого підходу, він пов'язаний з найбільшими організаційними і економічними затратами.

Використання такого підходу вимагає формування цілої системи нормативно-правових та індивідуальних актів, які повинні скласти юридичне підґрунтя для виробництва чи закупівлі відповідних благ, ціноутворення, створення інфраструктури для їх реалізації чи забезпечення використання певної діючої інфраструктури, встановлення правил реалізації відповідної продукції тощо. Це значний масив юридичної роботи за яким слідує значні капіталовкладення.

Такий підхід вимагатиме досить тривалого часу для застосування, що в умовах необхідності оперативного задоволення попиту може бути критичним. Крім того, у середньостроковій перспективі це може призвести

до банкрутства підприємців відповідного сектору економіки у зв'язку з їх неконкурентоспроможністю порівняно з державою і фактичним їх демпінгуванням останнього і, у такий спосіб – до фактичної націоналізації державою відповідного сектору з усіма негативними наслідками, що з цього випливають (зниження темпів розвитку відповідних ринків, сервісів, технологій тощо).

У цілому за таких умов свобода підприємницької діяльності не обмежується і при цьому держава знімає з бізнесу необхідність несення соціальної відповідальності але супутнім наслідком таких кроків є водночас витіснення бізнесу з ринку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що зв'язок свободи підприємницької діяльності з соціальною відповідальністю бізнесу особливо яскраво простежується через феномен позитивної юридичної відповідальності, який з одного боку характеризує рівень відповідної свободи, а з іншого – визначає певний юридичний стандарт соціальної відповідальності бізнесу. В умовах мирного часу об'єктивне господарське право характеризується відносно незначним втручанням у підприємницьку діяльність, що визначає досить лояльні нормативні моделі поведінки для їх дотримання учасниками майнових господарських відносин і у такий спосіб створює умови для реалізації у господарстві економічних законів, зокрема попиту і пропозиції, які, своєю чергою впливають на ціноутворення. За таких умов утворюється чи не найбільш сприятливе середовище для реалізації свободи підприємницької діяльності проявом якої виступає у тому числі

вільне ціноутворення на майнові блага, які являють собою об'єкти економічного обороту.

Водночас в умовах стресових для економіки коливань, які відбуваються у тому числі під час міждержавного збройного протистояння, дія зазначених економічних законів не змінюється у результаті чого різке підвищення попиту на певні групи товарів у тому числі в умовах ускладненої логістики значно підвищується, що спричиняє додатковий фінансовий тиск на споживачів у формі необхідності несення ними підвищених витрат для отримання відповідних благ. З юридичної точки зору таке ціноутворення, як правило, є законними, а тому відповідає принципу свободи підприємницької діяльності, забезпечує позитивну юридичну відповідальність і водночас продовжує характеризувати бізнес як соціально відповідальний, хоча з етичних міркувань така поведінка підприємців отримує негативну оцінку від суспільства.

За таких умов об'єктивне господарське право може виступати інструментом підвищення стандартів соціальної відповідальності бізнесу і у такий спосіб схилення останнього до більш лояльної до споживачів економічної поведінки. Це може досягатись шляхом посилення позитивної відповідальності бізнесу із запровадженням імперативних правил, що можуть як передбачати обмеження (звуження) свободи підприємницької діяльності, наприклад, у зв'язку з встановленням твердих цін на відповідні товари або формул їх визначення, так і не передбачати обмеження такої свободи (наприклад, шляхом стимулювання зниження ціни шляхом встановлення пільгових ставок оподаткування і ввізного мита для відповідних благ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Спесівцев Д. С. Концептуальні проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах війни : монографія. Луцьк : Завжди Поруч, 2022. 248 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436- IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144 (із змінами).
3. Колосок А. Теоретичний аспект соціальної відповідальності бізнесу. *Економічний часопис Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 64–67.
4. Другопольський О. В., Олійник Д. М. Соціальна відповідальність бізнесу: приклади розвинутих країн світу для України. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2020. № 2 (6). С. 265–273.
5. Король С. Я. Соціальна відповідальність бізнесу: теорія та методологія обліку : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2016. 416 с.
6. Мисак О. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності. *Підприємництво, госп-во і право*. 2016. № 7. С. 129–132.
7. Чижишин О. І. Значення і сутність соціальної відповідальності в умовах функціонування ринкової економіки. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6, ч. 3. С. 127–130.
8. Каністра Сталь 79020 (38638) 20л. URL: <https://hotline.ua/ua/auto-kanistry/stal-79020-38638-20l/?tab=about>
9. Бензиновий генератор Konner&Sohnen KS 7000. URL: https://hotline.ua/ua/dacha_sad-generatory/konnersonnen-ks-7000/?tab=about
10. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Економикс: Принципы, проблема и политика: в 2 т. / пер. з англ. Е. С. Иванова и др. 11-те вид. Москва : Туран, 1996. Т. 1. 399 с.